

Darja Markoja

JEZIKOVNA SITUACIJA V PREKMURJU v obdobju od reformacije do začetka 20. stoletja

Reformacijsko in nato pietistično gibanje znotraj nje, ki je svojim privržencem narekovalo prevajanje osnovnega knjižnega (verskega) fonda in njegovo objavo v maternem jeziku, je v veliki meri pripomoglo, da je 1715. leta izšla prva knjiga v prekmurskem knjižnem jeziku (PKJ).¹ Čeprav je večina slovenskega etničnega prostora že od sredine 16. stoletja dalje vzdrževala osrednjeslovenski knjižni jezik, ki naj bi povezal vse Slovence, pa ta cilj kranjskih protestantov vsaj v Prekmurju in Porabju ni bil dosežen zaradi posebnih zgodovinskih okoliščin in z njimi povezanih jezikovnih preprek.

Politična pripadnost Ogrski od 11. stoletja je v mnogočem zaznamovala življenje in kulturo »ogrskih« Slovencev, vsaj z dveh vidikov pa vplivala tudi na njihov jezik. Ker sta oba jezika – prekmurščina in madžarščina – približno 1000 let živela v neposrednem stiku, sta njuna jezikovna sistema (predvsem na leksikalni ravni) prevzemala nekatere jezikovne elemente drug od drugega. Seveda vpliv enega jezika na drugega ni bil ves čas dvosmeren; Madžari so v svoj jezikovni sistem sprejemali tuje prvine predvsem ob naselitvi v panonski prostor,² kasneje pa je bil proces glede na status prekmurščine (večino časa omejena le na zasebno rabo) in madžarščine (uradni, kasneje tudi državni jezik) verjetno obraten: prekmurščina je poimenovanja

- 1 Pričujoče besedilo je nekoliko skrajšana in dopolnjena različica uvodnega dela mojega magistrskega dela z naslovom *Oblikoslovna podoba besedil prekmurskega knjižnega jezika od 18. do 20. stoletja* iz leta 2004.
- 2 Npr. prevzem poimenovanj dni v tednu (szerda, csütörtök, péntek, szombat) in nekaterih verskih terminov (kereszt 'križ', szent 'svet' idr.; gl. Orožen 1996: 85).

za novo družbeno stvarnost (leksika s področja uradništva, gospodarstva, politike ipd.) prevzemala iz jezika večine.³

Politična vezanost na Ogrsko je vplivala na jezik Prekmurcev in Porabcev še v eni smeri: zaradi ločenosti od matice se je prekmurščina v primerjavi s centralnimi slovenskimi narečji razvijala počasneje in ohranila visoko stopnjo arhaičnosti, nekatere specifične jezikovnorazvojne zakonitosti pa so to narečje naredile še bolj nerazumljivo osrednjeslovenskim in obratno. Nerazumljivost Trubarjevega in Dalmatinskega jezika je bila – po mnenju Jožefa Torkoša, pisca predgovora h Küzmičevemu prevodu *Nowega zakona*⁴ – glavni vzrok, zaradi katerega se je Štefan Küzmič odločil prevesti *Novo zavezo* po zgledu predhodnikov, Ferenc Temlina in Mihaela Severa, »na stari slovenski jezik«.

Ta jezik ni imel le narodnoreprezentativne vloge, ampak tudi (versko) razlikovalno: zagrebška škofija je vse od svoje ustanovitve leta 1094 zaradi jezikovne bližine med kajkavščino in prekmurščino pošiljala duhovnike tudi na področje győrske (Győr) in kasneje sombatske (Szombathely) škofije.⁵ Tako je bil liturgični jezik v velikem delu Prekmurja poleg latinščine kajkavski. Od 16. stoletja dalje je kajkavščina obstajala kot knjižni jezik, v tem jeziku so tiskali lekcionarje, pisali in prepisovali pesmarice, ki so jih uporabljali tudi v Prekmurju, vendar je kajkavščina veljala za jezik katoliške Cerkve, medtem ko je prekmurski knjižni jezik s Temlinovim *Malim katekizmom* (1715), še posebej pa s Küzmičevim prevodom *Nove zaveze* (1771) postal identifikacijsko sredstvo prekmurskih protestantov.

3 Prim. tudi Novak 1974/75: 104–105.

4 Pri predgovoru je po mnenju Vilka Novaka »pri odstavkih o Slovencih in slovanskih prevodih sv. pisma [...] moral sodelovati Küzmič« (Novak 1976: 50).

5 Prekmurje je bilo od 1094 do 1176 pod cerkveno jurisdikcijo zagrebške škofije, leta 1176 pa je madžarski kralj zaradi neprestanih sporov (pobiranje desetine) med Zagrebom in Győrom odločil, da cerkvena meja poteka po županijski, kar je pomenilo, da je južni del Prekmurja ostal pod Zagrebom (Zalajska županija), severnega (Železna županija) pa je začela upravljati győrska škofija. Spori zaradi škofijskih mej se s tem niso končali, zato je bila 1777 ustanovljena škofija v Sombateju, ki je dobila jurisdikcijo nad obema omenjenima županijama, medtem ko je Međžmurje ostalo pod zagrebško škofijo. Težave (jezikovne) zaradi cerkvenih mej v tem prostoru so se nadaljevale v 20. stoletje; v zvezi s tem so povedne zahteve Razkrižanov po slovenski liturgiji v domači cerkvi, ki so se v javnosti pojavile po letu 1991 (prim. Pogorelec 1992/93).

Zgodovinski viri potrjujejo začetek protestantizma v Prekmurju sočasno z ostalimi slovenskimi pokrajinami,⁶ vendar pa se prvi protestantski tiski v PKJ pojavijo šele v začetku 18. stoletja, ko je bila katoliška Cerkev tudi v Prekmurju in Porabju že močno okrepljena.⁷ Kot je znano, so protestanti poleg verskega skrbno organizirali tudi šolski sistem in v okviru tega tudi izobraževanje duhovniškega in učiteljskega kadra; pri tem niso izostali Prekmurci, ki so študirali na nemških univerzah, predvsem v Göttingenu, Wittenbergu in Halle, kjer je deloval nemški teolog pietist August Hermann Francke. Nanj in na njegove sodelavce je Temlin naslovil pismo, v katerem jih prosi za denarno pomoč pri izdaji *Malega katekizma* (prim. Novak 1970). Prve tiske v PKJ so torej spodbudili in omogočili tuji (nemški, pozneje tudi bratislavski) cerkveni dostojanstveniki, kar pa se je v primerjavi s protestantskimi tiski v osrednjeslovenskih deželah zgodilo precej pozno. Prekmurje, ki je v odnosu do Ogrske vedno nastopalo v vlogi periferije, je namreč svoje potrebe po cerkvenih besedilih v narodnem jeziku lahko izrazilo šele, ko so se izobrazili prvi prekmurški duhovniki. Možnost organiziranega izobraževanja je Prekmurcem ponudil šele Francke, ki je konec 17. stoletja ustanovil sistem vzgojno-izobraževalnih ustanov, namenjen izobraževanju otrok iz nerazvitih vzhodnih dežel,⁸ in prav bivši gojenci teh ustanov (F. Temlin, M. Sever, Š. Küzmič) se v 18. stoletju obrnejo nanj oz. na svoje učitelje s prošnjo za pomoč pri izdaji knjig.

- 6 O tem podrobneje pišejo Zelko 1996: 101–103, Šebjanič 1977: 11–16 in Šiftar 1974: 9–35.
- 7 Po neuspeli ogrsko-hrvaški zaroti proti kralju Leopoldu I. (1665) so zaradi močnega pritiska dunajskega dvora prestopili na katoliško stran tudi najbolj vztrajni (protestantski) madžarski zemljiški gospodje v Prekmurju in Porabju (rodbini Széchy in Batthány, medtem ko sta rodbini Banfy in Nadasdy prestopili že leta 1644 oz. 1643), ki so s pomočjo jezuitov in na podlagi načela *cuius regio, eius religio* rekatolizirali to področje, medtem ko so lahko protestanti zaradi kraljeve uredbe, izdane 1681, delovali le v t. i. artikularnih krajih (posamezni, zakonsko določeni kraji, v katerih je bilo dovoljeno protestantsko bogoslužje). Za prekmurske in porabske protestante sta to bili do leta 1781, ko je bil izdan tolerančni patent, madžarski mesti Nemescsó in Šurd.
- 8 Posebej za potrebe vzhodnih dežel je Francke ustanovil t. i. *Collegium orientale* in *Orfanotropij* – nekakšen dijaški dom, namenjen siromašnim otrokom (gl. Kokolj, Horvat 1977: 55).

V obdobju do nastanka prekmurskih knjižnih tekstov so se protestantski duhovniki in učitelji – kot pišeta M. Kokolj in B. Horvat – »zadovoljevali z latinskimi, nemškimi, madžarskimi in hrvatskimi knjigami, kakor to pozneje poroča Mihal Sever v uvodu k Rédu zvelečanstva 1747« (Kokolj, Horvat 1977: 18),⁹ prav tako so si pri svojem delu pomagali z osrednjeslovenskimi prevodi, kar dokazujejo najdbe Kreljeve *Postille slovenske* in Trubarjevega prevoda Lutrove *Hišne postile* v gornjepetrovski cerkvi ter Košičeva navedba v *Starinah Železnih in Salaskih Slovenov*, da so »/k/ranjski kramarje [...] po hišaj ponujali za malo cejno Trubera i Dalmatina slov. knige« (Košič 1992: 161). Da pa prekmurski protestanti niso sprejeli teh knjig kot *knjig v maternem jeziku* in da se niso identificirali z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom, je zgolj posledica jezikovnih, zgodovinskih in družbenih razlik med Slovenci, živečimi v Avstriji in Ogrski.

*

Ogrska država je do začetka madžarskega narodnoprerdnega gibanja (1790–1848) dajala slovenskemu jeziku v Prekmurju in Porabju neformalni status konfesionalnega in učnega jezika v okviru protestantske in katoliške Cerkve, medtem ko je bila njegova raba v vseh ostalih javnih govornih položajih nemogoča, kasneje celo zakonsko prepovedana.¹⁰ Slovenska jezikovna situacija na Ogrskem je bila v prvi polovici 19. stoletja podobna tisti v slovenskih pokrajinah avstrijske monarhije: do leta 1848 je bil za večino formalnih govornih situacij predviden in predpisan statusno višji jezik v državi (latinski,

9 Da prevajanje tujejezičnih liturgičnih besedil v prekmurščino ni bila samo praksa protestantov, dokazuje tudi slovaški etnograf Jánoš Čaplovič, ki je 1828 (po podatkih, ki mu jih je poslal dolnjeseniški župnik Jožef Košič, o tem gl. Novak 1958) zapisal, da so tudi katoliški »dušni pastirji bili primorani nedeljske evangelije prevajati iz latinščine ali hrvaščine, preden so šli na prižnico. V knjigo so položili listič in iz njega prebrali ljudem evangelij. Lahko si mislimo, koliko so pri tem mogli paziti na čistost jezika« (nav. po Zelko 1937: 16).

10 Podoben status kot slovenščina so imeli tudi ostali jeziki nemadžarskih narodnosti. Teh je bilo po statističnih podatkih za leto 1870 najmanj šest (Nemci, Romuni, Slovaki, Ukrajinci, Srbi, Hrvati in drugi) in so tvorili več kot polovico vsega prebivalstva Ogrske (Kokolj, Horvat 1977: 147).

madžarski oz. nemški), medtem ko je slovenski ostajal vezan večinoma na neformalne govorne položaje.¹¹

Uradni jezik na Ogrskem je bil latinski (v obdobju od 1784 do 1790 in v obdobju Bachovega absolutizma nemški), po zasedanju ogrskega stanovskega zbora leta 1790, ko je kralj Leopold II. zaradi neugodnih političnih okoliščin priznal Ogrski neodvisnost in lastno ustavo, pa so ogrski stanovi zahtevali priznanje madžarščine kot edinega uradnega jezika na Ogrskem, pravice do rabe na področjih javnega življenja pa je madžarščina dobivala postopoma:

- leta 1805 je bil sprejet zakon, po katerem je dvorna pisarna sprejemala vloge v latinščini in madžarščini in na madžarsko pisane vloge odgovarjala v madžarščini (Kokolj, Horvat 1977: 100),
- leta 1825 so madžarski poslanci zahtevali, da se madžarščini dodeli status uradnega jezika na Ogrskem, vendar zakon zaradi ostrega odziva hrvaških poslancev ni bil sprejet (Kokolj, Horvat 1977: 108),
- leta 1830 je bil sprejet zakon o razglašanju sodb na sodišču v madžarščini (zakon je veljal tudi za Nemadžare; gl. Kokolj, Horvat 1977: 109),
- na zasedanju ogrskega zbora v letih 1832 do 1836 je madžarščina postala jezik sodstva in bila zakonsko določena kot jezik, v katerem se vodijo matične knjige župnij, kjer so pridigali madžarsko (Kokolj, Horvat 1977: 109), itn.

Kvalitetno uveljavljanje madžarščine v vse oblike javnega življenja so uresničevali tudi na županijski in župnijski ravni in v skladu s tem leta 1825 v Sombateju ustanovili *stalno komisijo za širjenje madžarščine*, leta 1827 pa je sombatejski škof Böle z okrožnico pozval duhovnike, »da v krajih z nemadžarsko narodnostjo pospešijo poučevanje madžarščine v šolah, prav tako naj duhovne vaje opravljajo v madžarščini« (Kokolj, Horvat 1977: 109).

Z naraščanjem madžarske narodne zavesti se je krepil odpor do vsakršnih podobnih dejanj ostalih narodnosti Ogrske, v okviru tega tudi Slovencev, ki jih je ogrska država ves čas poimenovala Vendi, pokrajino, kjer so živeli, Vendska krajina, njihov jezik pa vendski.

11 O slovenski jezikovni situaciji v 19. stol. v avstrijski monarhiji gl. Stabej 1998.

Vztrajno opredeljevanje in enačenje Prekmurcev in Porabcev s potomci nekdanjih Vandalov in zanikanje njihove slovenske geneze je bilo del narodnostne politike Ogrske države, ki je želela na tak način vnaprej zavarovati svoje interese pred morebitnimi separatističnimi težnjami, spodbujenimi s strani sosednjih štajerskih Slovencev.¹²

Najhujše raznarodovalne pritiske je nemadžarskim narodnostim na Ogrskem prineslo obdobje po letu 1867, ko je Ogrska v okviru dvojne monarhije dobila svoj parlament in postala notranjepolitično avtonomna. Zaradi naraščanja zahtev po rešitvi narodnostnih vprašanj in politični krepitvi nemadžarskih narodnosti je Ogrska po večletnih pripravah leta 1868 sprejela Zakon o enakopravnosti narodnosti, s katerim so narodnosti upale na določeno stopnjo jezikovne enakopravnosti v odnosu do madžarščine, v bistvu pa je zakon pomenil začetek agresivne ogrske asimilativne politike. Čeprav so pri sestavljanju zakona sodelovali tudi predstavniki narodnosti, ki so parlamentu predložili svoje predloge, je parlament izglasoval in potrdil kot zakon predlog madžarskih predstavnikov, ki je omogočal enakopravnost posamezniku le kot članu ogrske domovine, ne pa tudi kot pripadniku ene izmed nemadžarskih narodnosti, saj v okviru Ogrske države ni priznaval narodnosti, temveč je vse prebivalce opredelil kot *nedeljiv in enoten madžarski narod*, kot njihov (državni) jezik pa madžarščino (Kokolj, Horvat 1977: 151–153).

Naslednje težišče madžarske jezikovne in narodnostne politike je postalo področje šolstva. Slovenščina oz. prekmurščina je prvič dobila status učnega jezika v osnovnih šolah v obdobju reformacije. O lokaciji teh šol, njihovem številu in položaju ter dohodkih učiteljev pričajo zapisniki protestantskih in kasneje katoliških vizitacijskih komisij iz 17. in 18. stoletja.¹³ Zapisniki ne vsebujejo podatkov o vsebini in načinu izobraževanja, »/r/azberemo lahko le, da so prve slo-

12 S teorijo o neslovanskem izvoru Prekmurcev in Porabcev je ogrski predstavnik Sandor Mikola dokazoval upravičenost teritorialne pripadnosti Prekmurja Ogrski tudi na mirovni konferenci v Parizu.

13 Prvi med njimi, *Zapisnik evangeličanske vizitacije slovenskih cerkva v Železni županiji iz leta 1627*, navaja, da so »učitelji učili v sedmih šolah, in sicer pri Sv. Juriju, na Tišini, v Murski Soboti, Martjancih, Gornjih Petrovcih, Gornji Lendavi in na Gornjem Seniku« (Kokolj, Horvat 1977: 30).

venske evangeličanske šole med Muro in Rabo obiskovali otroci – v smislu Luthrovih zahtev tudi deklice – ne glede na premožnost staršev, in sicer po štiri in več (pet, morda šest) let. Sodeč po delu evangeličanskih šol drugod v tem času, lahko sklepamo, da so se otroci učili predvsem katekizma in petja cerkvenih pesmi« (Kokolj, Horvat 1977: 31). Zaradi pomanjkanja učbenikov in nestrokovnih metod dela je pouk vsaj na začetku potekal počasi in več let, njegova (ne)uspešnost pa je bila povezana tudi z dejstvom, da so protestantski učitelji primarno opravljali službo kantorja in orglarja in šele nato učitelja.

S prevzemom protestantskih cerkva je katoliška Cerkev postopno organizirala tudi svoje šole, prekmurski protestanti pa so se umaknili v artikularne kraje, kjer so organizirali verske in šolske centre. Z zakonom o artikularnih krajih je povezana tudi prva skupina slovenskih izseljencev. Zaradi bližine Šurda se je leta 1718 naselilo 14 družin v županiji Somogy; tem so kasneje sledile še druge. Naselitev je bila v skladu z ogrsko državno politiko, saj je država po vojnah s Turki spodbujala kolonizacijo na nenaseljenih območjih (Kokolj, Horvat 1977: 56); na posestvu grofice Draškovič je tako nastalo 11 slovenskih vasi, ki so spadale v evangeličansko versko občino Šurd, kjer je 24 let služboval Štefan Küzmič. Leta 1945 naj bi bilo še nekaj teh vasi v okolici Velike Kaniže slovenskih (prim. Maučec, Novak 1945: 15), danes pa so vse pomadžarjene.

Osnovanje protestantskih šol v Prekmurju je spet omogočil tolerančni patent (1781), vendar z nekaterimi omejitvami, na primer: šolo, cerkev in župnišče je bilo na začetku mogoče postaviti samo v vaseh, kjer je bilo več kot 100 protestantskih vernikov, šole in učitelje pa je morala Cerkev vzdrževati sama (prim. Kokolj, Horvat 1977: 88). Tako so konec 18. stoletja v Prekmurju in Porabju obstajale 4 protestantske osnovne šole in 18 katoliških, ki so bile vse razen dveh (v Dobrovniku in Lendavi) slovenske (Kokolj, Horvat 1977: 417–512, 556–557); srednjih šol do začetka 20. stoletja ni bilo. Nasplošno je bil učni uspeh v prekmurskih ljudskih šolah precej slab zaradi prevelikih razredov in nizkega obiska, kasneje tudi zaradi pomanjkljivega znanja učnega (madžarskega) jezika in skromnega učnega načrta (Novak 1995: 22). Kljub temu pa so nadarjeni otroci obeh veroizpovedi lahko šolanje nadaljevali v krajih izven Prekmurja in Porabja – protestanti v že

omenjenih šolskih središčih, katoliki pa od leta 1741 v Köszezu, kjer je Cerkev za revne otroke organizirala sirotišnico in jim omogočila šolanje na tamkajšnji jezuitski gimnaziji.

Če so bile prej osnovne šole na nemadžarskih govornih področjih relativno avtonomne pri izbiri učnega jezika in so se otroci nemadžarskih narodnosti učili tudi maternega jezika, pa prenovljeni učni načrt za osnovne šole, potrjen leta 1877, v predmetniku ni več predvideval materinščine, leta 1879 pa je začel veljati učni načrt za osnovne šole z nemadžarskim učnim jezikom, ki je zahteval obvezno učenje madžarskega jezika.¹⁴ Učni načrt je nastal na podlagi zakona XVIII-1879 o obveznem pouku madžarščine in obveznem znanju madžarščine za vse učitelje (Kokolj, Horvat 1977: 172). Da bi učiteljem zagotovili zahtevano stopnjo znanja madžarskega jezika in da bi ti na podlagi uspešno opravljenega izpita ohranili (in dobili) delovno mesto, je vlada organizirala dopolnilne tečaje madžarščine, ki pa so potekali prepočasi in niso imeli zelenega uspeha. Minister je sicer večkrat zahteval strogo spoštovanje zakona in v okviru tega tudi izvajanje sankcij za učitelje, ki niso dokazali znanja madžarščine (takojšnje prenehanje delovnega razmerja), poročila ministrstvu pa kljub vsem naporom dokazujejo, da usposabljanje učiteljev marsikje ni doseglo zastavljenega cilja.

Leta 1879 je vlada ustanovila Državno učiteljsiše v Čakovcu, ki je v madžarskem duhu izobraževalo bodoče slovenske in hrvaške učitelje, leta 1891 je vlada sprejela zakon o otroških vrtcih, ki je določal, da morajo vzgojiteljice v vrtcih, ki so jih obiskovali Nemadžari, delo povezovati z madžarskim jezikom, leta 1898 pa zakon o obveznem ustanavljanju državnih šol v vseh krajih, kjer so Madžari v manjšini.

14 Prvi učni načrt za osnovne šole, ki ga je 1869. leta pripravil takratni ogrski minister za vere in uk József Eötvös, je vseboval tudi predmet *Materinščina* in v okviru tega govorne vaje in stvarni pouk, pisanje in branje ter slovnico (Kokolj, Horvat 1977: 167). Učbenike v slovenščini (abecednik, čitanke in didaktična navodila za učitelje) je na zahtevo ministra prevedel in priredil protestantski duhovnik na Hodošu Janoš Kardoš, tiskanje učbenikov za katoliške osnovne šole pa je prevzela Družba sv. Štefana v Pešti, prevedla in priredila pa sta jih Janoš Murkovič (abecednik) in Jožef Bagary (berila). Kardoš je svoje učbenike izdal v madžarskem črkopisu in ob izidu katoliških v gajici odločno odklonil vsako naslonitev na osrednjeslovenski prostor.

Slednji je omogočal aktivno madžarizacijo nemadžarskega prebivalstva, saj je zakon za državne šole predpisoval samo madžarski učni jezik. V krajih, kjer so živeli samo Nemadžari, ki so obiskovali verske narodne šole, je vlada omejila vpliv Cerkve na šolsko politiko z odrekanjem podpor verskim šolam, ki jih je kasneje zaradi pomanjkanja sredstev poddržavila, s tem pa je postal učni jezik avtomatično madžarski. Gyula Wlassics, minister za vero in uk od 1895 do 1903, je leta 1902 v ogrskem parlamentu dejal: »Jaz služim pomadžarjevanju na svojem področju in služim svoji domovini, toda obenem tudi koristim nemadžarskih prebivalcev, kajti menim, da naša dežela lahko uspeva in bo srečna le tedaj, če v njej zavlada madžarsko pleme in v njej zamajčimo premoč njegove kulture« (nav. po Kokolj, Horvat 1977: 261).

Leta 1898 je vlada sprejela zakon o poimenovanju občin in drugih krajev, s katerim so pomadžarili vsa nemadžarska poimenovanja zemljepisnih imen. 5. člen tega zakona je prepovedoval vsakršno rabo starih imen; predlog v skupščini, da bi v učbenikih poleg madžarskega imena v oklepaju navedli še staro, ni bil sprejet (Kokolj, Horvat 1977: 236).

Leta 1906 je novi minister za vero in uk ter vodja konservativne nacionalne stranke grof Albert Apponyi¹⁵ želel zaščititi državne interese na področju šolstva; že naslednje leto so učenci nemadžarskih narodnosti v osnovnih šolah poslušali zgodovino, zemljepis, računstvo in državoznanstvo samo v madžarščini.

Velike raznarodovalne ambicije so na Ogrskem imela tudi t. i. izobraževalna društva, ki so jih v nemadžarskih pokrajinah začeli ustanavljati po letu 1880. V Prekmurju je imelo društvo sedež v Murski Soboti in se je imenovalo *Madžarsko izobraževalno društvo za Vendsko krajino* (Venvidéki Magyar Közművelődési Egyesület – VMKE). Delovalo je od leta 1897 do konca 1. svet. vojne, v poročilu občnega zbora društva iz leta 1915 pa kot področja delovanja in naloge društva navajajo širjenje madžarskega jezika, negovanje madžarskega duha, ustanavljanje šol, vrtcev, mladinskih pevskih zborov in ljudskih knjiž-

15 »/K/ot vnet nacionalist je užival sloves uglednega parlamentarca, imenovan tudi 'nagy Apponyi' (veliki Apponyi). [...] Vodil je madžarsko delegacijo na mirovni konferenci v Parizu in med drugim zahteval tudi za Prekmurje, da bi še nadalje ostalo sestavni del Ogrske« (Kokolj, Horvat 1977: 266).

nic, pomoč pri pošiljanju vendskih otrok v madžarske vasi, širjenje madžarskih molitvenikov, pesmaric in drugih knjig ter spodbujanje madžarizacije imen (Kokolj, Horvat 1977: 232). Hkrati je društvo prevzelo izdajanje časopisa *Muraszombat és Vidéke* (Murska Sobota in njena okolica)¹⁶, »z namenom, da obvaruje madžarske koristi tu, kjer je narodnostno ozemlje obdano s štajerskimi Slovani, ki so sicer tesno povezani s to krajino v obrti in trgovini. Potrebna je budnost družbe, ker se tukaj od časa do časa pojavljajo slovanski apostoli, oznanjajo potrebo po enotnosti Slovanov, širijo poceni knjižne izdaje, koledarje in drugi tisk, ki ga tam podpirajo verska društva. Vse to je v nasprotju z madžarskimi domoljubnimi koristmi in jih zavira« (nav. po Kokolj, Horvat 1977: 232–233).

Slovanski apostoli, ki jih omenja tednik, so bili nedvomno slovenski duhovniki, ki so po smrti dr. Franca Ivanocyja¹⁷ nadaljevali njegovo delo in javno nastopali proti madžarski jezikovni in narodnosti politiki. Ivanocy je leta 1897 pripravil prevod *Male biblije* in dosegel, da jo je škofija priznala kot obvezni učbenik v slovenskih katoliških šolah v Prekmurju in Porabju, proti čemur so javno protestirali predvsem učitelji na državnih šolah, kasneje pa tudi posvetna oblast, ki ga je zaradi širjenja Mohorjevih knjig in poučevanja v maternem jeziku obtožila veleizdaje. V pismu kapiteljskemu namestniku je Ivanocy vse obtožbe zavrnil, od škofa pa prejel predlog, da se ustanovi vendska knjižna družba, ki bo izdajala knjige v vendskem jeziku. Škofov načrt, da na tak način prepreči širjenje slovenskih Mohorjevih knjig med prekmurskim in porabskim prebivalstvom, ni bil preveč uspešen, saj je imela družba leta 1903 v Prekmurju še vedno 311 naročnikov (Kokolj, Horvat 1977: 250), poleg tega pa je s svojim predlogom nevede omogočil razvoj publicistike v PKJ. Jeseni leta 1903 je začel izhajati *Nájszvetesege Szorca Jezusovoga Veliki Kalendar Za Lüd-*

16 Tednik, »ovaduško in napadalno glasilo uradnega potujčevanja« (Novak 1976: 85), je izhajal od leta 1885, članki so bili pisani delno v madžarščini in delno v prekmurščini, od 21. julija 1889 do 27. julija 1919 samo v madžarščini (Škafar 1978: 58). Kasneje je tednik spet zaživel med drugo svet. vojno (Kuzmič 1999: 56).

17 Dr. Franc Ivanocy (1857–1913) – od 1885 profesor dogmatike na sombotejskem semenišču, od 1889 župnik na Tišini, od 1893 dekan soboške dekanije in šolski nadzornik verskih šol, začetnik katoliškega tiska v Prekmurju, prevajalec in javni bорец za narodnostne pravice Slovencev na Ogrskem (Novak 1976: 87–88).

szto,¹⁸ ki ga je urejal Franc Ivanocy, pri njem pa sta poleg ostalih sodelovala tudi kasnejša urednika najpomembnejšega prekmurskega časopisa *Novin* Jožef Klekl st. in Jožef Klekl ml. Naslednje leto je začel izhajati še en verski list: *Nevtepeno Poprijéta Blazsena Devica Marija, Zmozszna Goszpa Vogrszka. Pobojszen meszecszen list.*, od leta 1914 z naslovom *Marijin List*, ki ga je ves čas izhajanja (1904–1941) urejal Jožef Klekl st.

Prizadevanje prekmurske katoliške duhovščine za priznanje PKJ kot učnega in publicističnega jezika na zač. 20. stoletja je po 1. svet. vojni prešlo na načrtovanje za priznanje statusa PKJ kot prvega javnega jezika na področju Prekmurja in Porabja.

Prekmurska protestantska Cerkev, ki je bila ves čas svojega obstoja vezana na Ogrsko monarhijo in razen v svojih začetkih ni imela stikov s slovensko večino v avstrijskem delu monarhije, je v letih intenzivne madžarizacije podpirala državno politiko in tudi po 1. svetovni vojni zagovarjala ogrsko »celovitost«, kar je bilo z vidika njene obstoja skoraj nujen korak, saj v Jugoslaviji kot verska manjšina ne bi našla zaledja. V zač. 20. stoletja skoraj popolnoma prenehajo izhajati prekmurski protestantski tiski,¹⁹ po tradiciji pa Cerkev ohranja prekmurščino kot liturgični jezik.

Oba omenjena prekmurska časopisa – *Kalendar* in *Marijin list* – sta bila izrazito verske narave in v svojem programu nista bila orientirana na posvetne teme, vendar sta zaradi izbire jezika naletela na ostro reakcijo oblasti. Ne glede na to je škofija vztrajala pri izdajanju, saj je časopise *v narečju* z vidika cerkvene politike predstavljalo neprimerno manjšo nevarnost kot knjige, ki so prihajale z območja druge škofije. Povedano drugače, škofija svojih interesov ni mogla zaščititi s stališči uradne madžarske politike, lahko pa jih je uveljavila s pomočjo jezi-kovne.

Leta 1913 so začele izhajati *Novine za Vogrske Slovence*, ki jih je z nekaj presledki – tako kot *Marijin list* in *Kalendar* – urejal črenšovski duhovnik v pokoju Jožef Klekl st. Tednik, ki je izhajal do leta 1941, je

18 Izhajal do 1944.

19 Od leta 1900 do 1919 izide 9 protestantskih knjižnih izdaj, od tega 7 ponatisov (prim. Škafar 1978).

bil po Agustičevem *Prijatelju*²⁰ prvi časopis, ki je prinašal predvsem posvetne teme in ki je v narodnostni in jezikovni politiki Prekmurcev do priključitve predstavljal največjo avtoriteto. Že prva številka je izšla v gajici (istega leta je začel v gajici izhajati tudi *Marijin List, Kalendar* pa leto pozneje), jezikovno pa je bil od vseh prekmurskih časopisov najbolj dosleden, saj se je urednik že na začetku »odločil za uresničitev prepoznavnega prekmurskega publicističnega jezika, temelječega na normi in predpisih prekmurskega knjižnega jezika« (Jesenšek 2000: 171).

Dejstvo, da PKJ v dobrih 200 letih svojega obstoja nikoli ni bil kodificiran,²¹ je povzročilo, da je norma na nekaterih ravninah varirala, medtem ko so se osnovne zakonitosti knjižnega jezika protestanta Štefana Küzmiča in katoličana Mikloša Küzmiča ohranjale s t. i. prikrito kodifikacijo oz. kodifikacijo s pomočjo besedil (*skrytaja oz. tekstovaja kodifikacija*; gl. Duličenko 1981: 131). Klekl st., ki je urejal vse tri omenjene časopise, je bil jezikovno najmanj dosleden v *Marijinem listu* in *Kalendarju* oz. – kot ugotavlja Jesenšek – »narečnega kolaža [...] ni dopuščal edino v Novinah« (Jesenšek 2000: 171), s katerimi je želel zadovoljiti čim širši krog naslovnikov. Zavedal se je pomembnosti kodifikacije norme, jezikovne kompetence svojih naslovnikov in funkcije knjižnega jezika. Nekemu R. J. iz Rakovnika je v rubriki *Pošta* takole odgovoril: »Mi vsi spoznamo potrebo gramatičnih pravil – ali zdaj jih je še nemogoče vpelati 1. nega pisatelov, 2. ljudstvo je komaj zdaj začelo popravici kaj bole čiteti [...]. Mi moremo vseh krajev reči vküp spraviti, vsaki má kaj posebnoga [...]« (Novine, 3. maja 1914: 4).

*

20 Prvi prekmurski časopis, izhajal 1875–1879 v Budimpešti, zadnji dve leti v gajici. Urejal ga je Prekmurec Imre Agustič, ki je več let živel v Budimpešti. Časopis je prinašal vesti o dogajanjih v ogrski politiki in po svetu, praktičnostrokovne članke, ljudsko in umetno poezijo in prozo. O jeziku tega časopisa piše Jesenšek, »da gre za prekmurski (knjižni) jezik, in sicer za ohranjanje tiste (knjižne) tradicije, ki je predstavljena v Küzmičevem prevodu *Nouvega zakona* (1771)« (Jesenšek 1999: 327).

21 Poskus kodifikacije predstavljajo učbeniki-abecedniki, v 20. stol. pa tudi dve rokopisni slovnici: *Slovnica vogrsko-slovenskoga narčja* Števana Kúharja (1913) ter slovnica Avgusta Pavla v madžarščini (*Vend nyelntan*, 1942).

Po koncu 1. svet. vojne, ko se je prvič pojavila možnost politične edinosti z ostalimi Slovenci, so *Novine* intenzivno navduševale Prekmurce in Porabce za priključitev k Jugoslaviji, medtem ko je ogrska oblast obljudljala Prekmurcem in Porabcem avtonomijo v okviru Madžarske. Ker so bili sklepi mirovne konference glede politične pripadnosti Prekmurja do avgusta 1919 nepredvidljivi, je Klekl st. v ponujeni avtonomiji videl priložnost, da si Prekmurci in Porabci pod zaščito mednarodne politike zagotovijo priznanje narodnostnih pravic, zato je s skupino katoliških duhovnikov pripravil načrt in ga 9. februarja 1919 objavil v *Novinah*. Načrt je bil idealističen, saj je zahteval popolno jezikovno in upravno avtonomijo Slovenske krajine,²² kamor naj bi brez izjeme spadale vse vasi, kjer Slovenci predstavljajo bodisi večino bodisi manjšino.

Klekl je kot uradni in učni jezik načrtoval samo slovenščino z gajčnim pravopisom ter uradno poimenovanje naroda Slovenci (in ne Vendi), Neslovenecem pa naj bi Slovenska krajina zagotovila rabo maternega jezika tudi v šolah ter v krajih, kjer živijo Neslovenci v večini, rabo dvojezičnih napisov. Država naj bi Slovenski krajini zagotovila ustanovitev slovenske gimnazije, slovenskega učiteljskega, slovenske gospodarske šole in slovenskega dekleškega liceja. Dodatne zahteve so se nanašale na Meščanski šoli v Murski Soboti in Monoštru, ki naj bi jih preoblikovali v slovenski, na lendavski pa naj bi poleg madžarskih oddelkov odobrili tudi paralelne slovenske. Ob tem je Kleklov načrt predvideval tudi priznanje slovenščine kot poveljevalnega jezika v enem vojaškem polku in zagotavljanje izdajanja knjig v slovenskem jeziku.

Kleklov program obsega še zahteve s področja gospodarstva in zunanje politike (odprtost meja) ter prošnjo ostalim katoliškim in protestantskim duhovnikom, naj z izjavo podprejo predstavljene zahteve. Načrt je bil seveda za ogrsko vlado nesprijemljiv, zato je organizirala pogajanja, v katerih naj bi obe strani dosegli soglasje o stopnji avtonomnosti, kar jima do zasedbe Prekmurja 1. avgusta 1919 ni uspelo.

22 Predvideno uradno poimenovanje območja, ki so ga naseljevali Slovenci na Ogrskem, tj. Prekmurja in Porabja.

Širšo javnost je o situaciji in zahtevah Prekmurcev pred priključitvijo poleg *Novin* obveščala tudi *Murska straža*. *Glasilo obmejnih Slovencev*, ki je začela leta 1919 izhajati v Gornji Radgoni in ki jo je do leta 1921 urejeval Božidar Borko, kasnejši urednik *Tabora* in *Jutra*. Programsko je bil časopis usmerjen na spremljanje političnega dogajanja po 1. svetovni vojni in na zaščito narodnostnih pravic obmejnih Slovencev ter Prekmurja, izhajal je v slovenskem knjižnem jeziku (SKJ), le članki, ki so nagovarjali neposredno Prekmurce, so bili pisani v PKJ. Urednik se je poleg politične situacije v Prekmurju trudil pojasniti tudi jezikovno (prim. Jesenšek: 1996), še posebej po priključitvi, ko je vprašanje knjižnega, predvsem pa učnega jezika postalo najbolj pereče.

S politično reorganizacijo Prekmurja (ne pa Porabja) se je spremenila tudi jezikovna situacija v tem prostoru: prejšnjo izrazito bilingvistično situacijo je zamenjala enojezična, in sicer je status uradnega jezika dobil SKJ. Samoumevno je bilo dejstvo, da PKJ po priključitvi ne bo mogel opravljati funkcije uradnega ter knjižnega jezika in da bi ohranjanje jezikovne dvojnosti ne samo hromilo komunikacijo med Slovenci, temveč zaviralo tudi vse oblike javnega življenja v državi in zunaj nje. Država, ki je s političnim prevzemom prevzela tudi jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko v Prekmurju, je takoj po priključitvi zamenjala prejšnji madžarski uradniški aparat s slovenskim in hkrati sprejela tudi nekatere jezikovnopolitične rešitve glede rabe slovenščine kot uradnega jezika, o čemer so (že v jeziku, približanem SKJ) poročale *Novine*: »Ministerstvo notranjih del v Belgradi je obvestilo ljubljansko vlado, da za celo Prekmurje poskrbi slovensko uradništvo i uslužbenstvo, uprava bo namreč v celom Prekmurji [...] slovenska.« (Novine, 6. sept. 1919: 4) Poročala je tudi *Murska straža*: »Advokatom v Soboti, ki so vsi izraelskega rodu, se je naročilo, da se morajo vpisati pri slovenski odvetniški zbornici in vlagati slovenske vloge. Možje so v hudi zadregi.« (Murska straža, 20. sept. 1919: 5)

Urednika obeh časopisov sta s pravilno oceno jezikovne zmožnosti Prekmurcev v SKJ in posledic, ki bi jih prinesla takojšnja ukinitve PKJ na vseh področjih javne rabe, dokazovala, da mora biti prehod na knjižni jezik postopen in strpen (o tem gl. Jesenšek 1996 in 2000). Še posebej v šolstvu je uvajanje novega učnega jezika zahtevalo največ

tolerantnosti in razumnih odločitev, saj bi država s takojšnjim prehodom na pouk v SKJ tvegala, da s tem doseže ravno obratni učinek od pričakovanega. Kaj hitro bi se namreč lahko zgodilo, da bi ljudje tako dejanje začutili kot vsiljevanje »tujega« jezika in bi knjižna slovenščina lahko »naletela [...] na enak odpor kot madžarščina, ki so se je v šolah morali učiti v preteklosti« (Jesenšek 1996: 122). Zato sta oba urednika podpirala odločitev Višjega šolskega sveta, da bo prehod s prekmurskega na slovenski knjižni jezik v prekmurskih šolah postopen in na začetku »dvojezičen«, učni načrt pa je bil pripravljen tako, da je bil cilj (ustrezna jezikovna zmožnost učencev v SKJ), kot je pokazala praksa, dejansko izvedljiv. Seveda je začasna prisotnost PKJ v šolah vzbujala negotovanje nekaterih posameznikov, ki so to dejstvo ocenjevali kot negativni dejavnik v duhovnem zblíževanju Prekmurcev z ostalimi Slovenci, kar je avtor B. T. v članku *Nekaj misli o ljudskem šolstvu v Prekmurju* v *Murski straži* zavrnil:

»/D/ober poznavalec prekmurskih razmer bo pritrdil, da je taktika Višjega šolskega sveta zaenkrat primerna in umestna. [...] Res je, da se ljudstvo po večini veseli združenja z Jugoslavijo, toda njegov pojem Jugoslavije je malo drugačen kot je naš, ki smo vsled lepega prosvetnega razvoja vcepili ljudstvu občnarodno zavest in globlje politično naziranje. Prekmurci (izvzeti so v resnici narodnozavedni krogi) še se vedno boje Štajercev, Kranjcev, Srbov itd., kar bo jim sicer polagoma minilo, toda za prosvetno enačenje je treba časa in dobrih sredstev. Eno teh sredstev je, da se jim deloma pusti narečje v šolah, da pa se z druge strani smotrno uvaja skupni književni jezik.« (Murska straža, 6. sept. 1919: 1)

Da je bil sprejet predlog premišljen in utemeljen, kaže tudi dejstvo, da se je večina udeležencev 1. seje Šolskega sveta za Prekmurje strinjala z omenjenim načrtom, Klekl st. pa je svoje poglede podrobneje razložil še v pismu poverjeniku za uk in bogočastje, kjer med drugim piše:

»[...] Glede šolstva je treba ukreniti sledeče: 1. takoj odredite, naj s poukom začno tisti učitelji, kateri se podvržejo postavam Jugoslavije, 2. so pripravljeni v 2 letih se naučiti knjižne slovenščine [...] Uče naj se v prekmurščini vsi predmeti – a od 1. razreda naprej pa naj se že uči knjižna slovenščina 1) v vaji, 2) pa tudi v pisavi in branju. [...] Ko

[otrok, op. D. M.] iz ljudske šole stopi, mora biti popolnoma več knjževne slovenščine. Vsaka šola naj dobi takoj par šolskih knjig – vse vrste – v knjižni slovenščini [...].« (Nav. po Kokolj, Horvat 1977: 302–303.)

Poleg načrtovanja pouka je Klekl st. v pismu navedel tudi nekaj organizacijskih in kadrovskih zahtev, ki naj bi jih vključili v zakon o šolstvu; zahteva o zakonski ureditvi verskih šol ni slučajna; država je namreč nameravala šole poddržaviti in s tem popolnoma omejiti vpliv nevladnih institucij na šolski sistem, kar je vsaj v Prekmurju sprožalo nemalo protestov katoliške in protestantske duhovščine.²³ Klekl st., ki je vedel, da država z zakonom o enotnem državnem šolstvu ne bo odlašala, je v pismu predstavil stališče Cerkve in zahteval priznanje Prekmurju – vsaj na področju šolstva – neke vrste avtonomijo, ki bi še naprej omogočala delovanje verskih šol, predvsem pa ne bi omejevala vpliva Cerkve pri izbiri učiteljskega kadra. Zaposlovanje učiteljev iz osrednjeslovenskih pokrajin, kar naj bi po priključitvi omogočilo organizacijo pouka, ki je bila sicer vprašljiva zaradi pomanjkanja domačih učiteljev, je katoliška Cerkev zaradi »liberalne nevarnosti«, ki so jo zanjo predstavljali učitelji prišleki, odklanjala. Zdi se, da je šolska politika v Prekmurju postala področje prvih resnih razhajanj med pričakovanji prekmurske duhovščine in načrti nove države oz. kasneje med ideološko nasprotnima političnima taboroma. Začeten odpor duhovščine do »brezvernih« učiteljev je, kot kažejo članki v *Novinah* tega časa,²⁴ prerasel v ostro strankarsko politično nestrpnost,

23 Obe verski skupnosti sta proti poddržavljanju šol protestirali že na prvi seji šolskega sveta za Prekmurje, ki sta se je med drugimi udeležila tudi svetnik dr. Franc Skaberne in višji šolski nadzornik Gabršek. V poročilu poverjeništvu za uk in bogočastje Skaberne piše (30. okt. 1919): »Opazila pa sva takoj, kakšnega pomena so v Prekmurju verske šole in jasno nama je postalo, da verske družbe ne bodo hotele dati iz rok šolstva. [...] Iz temperamentnega nastopa evangeličanskih pastorjev in govorce katoliških župnikov, s kojimi smo se sešli tudi pri župniku Kūharju v Beltincih, končno držanje župnika Klekla, ki je videti duševni voditelj Prekmurcev, sem izvedel, da moramo v sedanjih dobi zelo previdno ravnati [...].« (nav. po Kokolj, Horvat 1977: 305). Komunikacijo med nekoč ideološko nasprotnima Cerkvama je po priključitvi spodbudil skupen nastop proti liberalni politiki.

24 Npr. odnos do učiteljev prišlekov: »Prekmurci radi majo, poštujejo dobre kristjanske i narodne učitele, šteri so prišli iz Slovenije; ali liberalnih, brezvernih učitelov ne bodo trpeli« (Novine, 1. avg. 1920: 1) in komentar *Novin* po učiteljski konferenci

ki je marsikje v Prekmurju dodatno oteževala že tako – zaradi socialnih in jezikovnih razlik – naporno učiteljevo delo. Kljub vsemu pa so se razmere zaradi državnega nadzora nad izvajanjem novega učnega načrta izboljševale, dokončno pa je bilo prekmursko šolstvo urejeno in poenoteno z državnimi merili z *Zakonom o narodnih šolah kraljevine Jugoslavije*, ki je bil sprejet 5. dec. 1929. Po tem letu je bil tudi za pouk katoliškega verouka v šolah predpisan knjižni jezik, medtem ko je PKJ ostal učni jezik pri protestantskem verouku na podlagi ustave nemške evangeličanske Cerkve, ki jo je leta 1930 potrdil kralj in kattere 8. člen je določal, da se »verouk v šolah predava v bogoslužnem jeziku« (Kokolj, Horvat 1977: 333).

Ne glede na siceršnjo klerikalno usmeritev pa so *Novine* pri svojem jezikovnem nazoru ostajale »liberalne«, saj je urednik dosledno izvajal načrtovan prehod od PKJ k osrednjeslovenskemu, in sicer najprej s pomočjo združevanja jezikovnih prvin PKJ in SKJ v okviru enega besedila, kasneje, v 30. letih 20. stoletja, pa s čedalje pogostejšimi besedili v slovenskem standardnem jeziku, ki so v *Novinah* prevladala do začetka 2. svetovne vojne.

*

Po pridružitvi Prekmurja je prekmurščina ohranila status liturgičnega jezika samo v prekmurski protestantski Cerkvi, status knjižnega, predvsem njegovo narodnopovezovalno in narodnopredstavitveno funkcijo, pa med prekmurskimi izseljenci, ki so se na prelomu 19. in 20. stoletja zaradi ekonomskih razlogov izselili v ZDA. Po podatkih M. Kokolja se je do leta 1921 v ZDA izselilo okrog 25 tisoč Prekmurcev (Kokolj 1984: 34), od katerih so številčno največjo izseljensko skupnost na začetku prejšnjega stoletja predstavljali prekmurski izseljenci v mestu Bethlehem v Pensilvaniji. Kot ugotavlja Kuzmič, so bili prekmurski izseljenci močno narodnozavedni, vendar le v regionalnem smislu, saj jim je identifikacijo z »združeno Slovenijo« oteževala zgodovinska politična vezanost na Ogrsko (Kuzmič 2001: 133). Oslabljena komunikacija z matico tako prekmurskim izseljencem ni

v Murski Soboti 23. sept. 1922: »Bomo vidli, ali bodo šli od zdaj naprej vsi vučitelji ob nedeljah in praznikaj k sveti meši, včasih tüdi k spovedi i sv. obhajili, ali bomo pa čüli po celom Prekmurji jezeroletni 'Hvaljen bodi Jezuš Kristuš' namesto brezverskoga sokolskoga 'Zdravo'« (Novine, 8. okt. 1922: 2).

mogla kvalitetno predstaviti okoliščin, ki so Prekmurcem omogočile identifikacijo z osrednjeslovenskim prostorom, niti procesa preoblikovanja regionalne etnične zavesti v občeslovensko, ki se je začel s prvo realno možnostjo za odcepitev od Ogrske – z Wilsonovo samoodločbo narodov. Ta je spodbudila prekmursko inteligenco, ki je dokument prepoznala kot izjemno zgodovinsko priložnost za uveljavitev lastnih narodnostnih pravic, da je s skrajnimi napori in prizadevnostjo ustvarila razmere za kar najugodnejši izid, ki se je ponujal z mirovnimi pogajanjmi po koncu 1. svetovne vojne. V tem času so vzhodnoslovenski intelektualci svoje delovanje organizirali v treh smereh: v lokalni prostor, tj. v Prekmurje in Porabje, v osrednjeslovenski prostor ter v podporne aktivnosti predstavnikom oz. udeležencem pariške mirovne konference. V domačem prostoru je bilo treba prepričati ljudi o pomembnosti samoodločbe in o tem, da je priložnost za združitev z matico zgodovinska in neponovljiva, zato je začela z odkrito javno agitacijo za priključitev h Kraljevini SHS, pri tem pa se borila s številnimi madžaronskimi skupinami, ki so (prav tako odkrito in javno) agitirale za idejo o teritorialni enotnosti vzhodnoslovenskega dela z madžarskim, včasih precej nespretno in v nerazumljivem slovenskem (in ne več npr. v vendskem ipd.) jeziku.²⁵

*

Tudi osrednjeslovenski prostor je bilo treba pripraviti na načrtovane »novoprišleke« – marsikje namreč niso vedeli, da tudi onkraj

25 Enega takih letakov je leta 1937 objavil dr. Matija Slavič, izjemno spoštovana osebnost, ki je sodeloval na mirovni konferenci v Parizu in čigar zasluge za priključitev Prekmurja matici so neprecenljive. V članku *Prekmurski letaki leta 1919* (Kronika 4, 1937, priloga 10–11) piše: »Pri tej priložnosti objavljam še madžaronski letak, ki se je širil kot odgovor na jugoslovanske letake. To redkost, če se še sploh kje hrani, sem našel v svoji prekmurski zbirki kot edini eksemplar. Za jezikoslovce je jezik zelo zanimiv« (nav. po Slavič 1999: 88), nato pa ga objavlja v celoti. Kot primer neposrečenega ter težko berljivega in razumljivega besedila, pisanega v madžarskem pravopisu, navajam začetni del letaka: »Vogrszki domovinszki Szlovenci! Szlednyem vremení sze vnasuj okroglini illirszke (jugoszlavinszke) pizsma vótálaju, sterin nasega szlovenszskoga národa gori proszjiju kabisze jugoszláviji prikapcsili. Ftisztzi pizsmai glásziu ka vogri szlovence obtersio, ka cérkvaj, bírovíjjaj i notárusíjjaj nemrejo szvojúj materszskun gyeziki bozsu slúzsbo doperneszti, isze braníti, toje velka lás.« (Nav. po Slavič 1999: 88.)

Mure biva slovenski živelj – hkrati pa so pri rojakih iskali podporo za priznanje svojih narodnostnih pravic in za priključitev. Tako je bila leta 1918 v Slovincu objavljena prošnja dr. Slaviča z naslovom *Pozdravljeni, bratje Slovenci, slišite klic ogrskih bratov!*, v kateri pravi:

»[...] Narodna zavest se je zbudila iz skoro tisočletnega spanja. Misel o Jugoslaviji je našla tudi pr nas rodovitna tla. Toda naš narod na Ogrskem je brez vsake organizacije, brez vsake narodne izobrazbe. Zato ne more za uveljavljanje jugoslovanskega načela veliko storiti. Če bi tudi začel, bi ga še močnejši Madžar nadkrilil in še v zadnjem trenutku poskusil, da mu stopi na tilnik in ga za večno zatre.

Zato se obračamo na Vas, bratje onkraj Mure. Ne pozabite nas, svojih bratov med Rabo in Muro. Nekdaj ob avstrijskem manifestu in ponovno se govori o Jugoslaviji do Drave. Naši ožji bratje, panonski Slovenci na Štajerskem (ali Prleki), so spravili javnost do tega, da se govori o Jugoslaviji do Mure. Toda mi prekmurski Slovenci stanujemo onkraj Mure, od Ljutomera ob štajerski meji navzgor do Rabe. Ob Rabi stoji naša močna trdnjava Rabska Slovenja vas (Rábatótfalu) pri S. Gothardu [Monoštru – op. D. M.]. Jugoslavija sega torej do Rabe. Ne pozabite, rojaki, tega poudarjati. Nas je na Ogrskem okoli 100.000 Slovencev. Ne smete nas žrtvovati, če smo tudi majhen del jugoslovanskega naroda, ne po lastni krivdi, ampak po tuji.« (Nav. po Slavič 1999: 86)

Prav tako zavzeto si je dr. Matija Slavič prizadeval tudi, da je kot izvedenec za Prekmurje na mirovni konferenci s pomočjo rojakov, skrbno pripravljenega gradiva o Prekmurju in z odkritim dialogom skupaj z ostalimi udeleženci prepričal odločevalce o razlogih za priključitev.

Vsem trem vrstam aktivnosti za priznanje pravic, s katerimi so se po koncu 1. svetovne vojne ukvarjali vzhodnoslovenski intelektualci, je seveda skupno, da so temeljile na slovenstvu, čigar glavni pokazatelj je bil jezik. S formiranjem knjižne različice v 18. stoletju je ta jezik prerasel izolirano rabo v neformalnih in nejavnih govornih položajih, prekmurska inteligenca pa ga je kljub ogrski državni nacionalni in jezikovni (raznarodovalni) politiki funkcijskozvrstno razvijala ter v obdobju najhujših nacionalnih pritiskov v opoziciji do Ogrske države načrtovala funkcionalno neomejeno rabo prekmurščine in njene knjižne različice ter poskušala tak status jezika tudi formalizirati.

Takšna tipična reakcija, ki v odziv na raznarodovalni pritisk poskuša uveljavljati jezikovno avtonomijo, se bistveno spremeni po priključitvi Prekmurja osrednjeslovenskemu prostoru, saj Prekmurci osrednjeslovenskega knjižnega jezika ne čutijo kot zunanji jezikovni pritisk. Zavest o občji slovenski nacionalni identiteti namreč spodbuja k prevzemanju slovenskega standardnega jezika, ki v teh okvirih ne izpodriva, temveč zgolj enakovredno zamenjuje PKJ. Novi družbeno-politični okviri ta prehod omogočijo brez burnih negativnih reakcij, ki jih običajno izzove poskus zamenjave knjižnega jezika. Specifika tega prehoda opredeljuje tudi historični status, ki ga ima PKJ v odnosu do SKJ – relativna nekonfliktnost zamenjave PKJ s SKJ namreč PKJ tako v zavesti Prekmurcev kot tudi raziskovalcev opredeli kot pozitivno, narodotvorno jezikovno dejstvo, in ne kot pojav jezikovnega lokalizma oz. separatizma.

VIRI IN LITERATURA

- DULIČENKO, Aleksander D., 1981: Slavjanske literaturne mikrojazyki. Voprosy formirovanija i razvitija. Tallin: Valgus.
- JESENŠEK, Marko, 1996: Borko in vprašanje prekmurskega jezika. *Borkov zbornik*. Maribor: Slavistično društvo.
- 1999: Jezik v prvem prekmurskem časopisu Prijatelj. *Logarjev zbornik*. Maribor: Slavistično društvo.
- 2000: Oblikovanje publicističnega jezika v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru. *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 167–175.
- KOKOLJ, Miroslav, HORVAT, Bela, 1977: Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma. Murska Sobota: Pomurska založba.
- KOŠIČ, Jožef, 1992: Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Izbor del. Budimpešta.
- KUZMIČ, Franc, 1999: BIBLIOGRAFIJA prekmurskih tiskov 1920–1998. Ljubljana: ZRC SAZU.
- KUZMIČ, Mihael, 2001: Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA 1893–1924. Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti. Ljubljana: ZRC SAZU.

- MAUČEC, Jože, NOVAK, Vilko, 1945: Slovensko Porabje. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- NOVAK, Vilko, 1958: Jožef Košič, prekmurski pisatelj. Ljubljana: SAZU.
- 1970: Pismo Franca Temlina nemškim pietistom. *Slavistična revija* 18 (1970), št. 3-4. 249–256.
 - 1974/75: Madžarske izposojenke v prekmurščini. *Jezik in slovstvo* 20 (1974/75), 4. 104–105.
 - 1976: Izbor prekmurskega slovstva. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
 - 1995: Kulturni, narodnostni in verski tokovi v Prekmurju ob prelomu stoletja. *Kleklov simpozij v Rimu*. Celje: Slovenska teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba.
- OROŽEN, Martina, 1996: Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika (od Brižinskih spomenikov do Kopitarja). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POGORELEC, Breda, 1992/93: Razkrižje (Iz kronologije boja za slovenski jezik v cerkvi). *Jezik in slovstvo* 38 (1992/93), 3. 108–112.
- SLAVIČ, Matija, 1999: Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki. Ur. Viktor Vrbnjak. Murska Sobota: Pomurska založba.
- STABEJ, Marko, 1998: Oblikovanje knjižnega jezika v 19. stoletju med narodno enotnostjo in socialno razločevalnostjo. *XXXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. 19–33.
- ŠEBJANIČ, Franc, 1977: Protestantsko gibanje panonskih Slovencev (Od začetka reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske). M. Sobota: Pomurska založba.
- ŠIFTAR, Vanek, 1974: Vloga petanjskega gradu pri širjenju protestantizma. *Zbornik Štefana Küzmiča*. M. Sobota: Pomurska založba. 9–35.
- ŠKAFAR, Ivan, 1978: Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919. Ljubljana: SAZU.
- ZELKO, Ivan, 1937: Mikloš Küzmič. M. Sobota: Prekmursko muzejsko društvo.
- 1996: Zgodovina Prekmurja. M. Sobota: Pomurska založba.